

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА
Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПІДЛІТКІВ
З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ

Назва теми

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

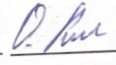
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 19020

Номер ІНП

Виконала: здобувачка IV курсу, група ППЗ-19-1 Олена КУКУРУЗА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент Алла РУДЕНОК

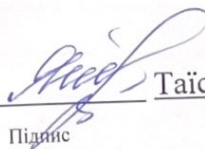
науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 червня 2024 р.

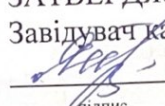
Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ Олени КУКУРУЗИ

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру»

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Алла РУДЕНОК, кандидат педагогічних наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету від 15 лютого 2024 р. № 8

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 червня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з передипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: методика «Опитувальник А. Личка (ПДО)», методика «Особистісний опитувальник Г. Шмішека», опитувальники для підлітків, педагогів та батьків.

4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичний аналіз проблеми психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру, теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру у зарубіжній та вітчизняній науці, особливості проявів акцентуацій характеру в підлітковому віці, проблеми та виклики психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій, висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження психологічних особливостей підлітків з різними типами акцентуацій характеру, організація проведення емпіричного дослідження, аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація, практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)
3 рисунки, 2 таблиці.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.10. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.12. 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.02. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.04. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.05. 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	<u>24</u> травня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>19</u> червня 2024 р.	виконано

Здобувач Олена КУКУРУЗА

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ

Керівник роботи Алла РУДЕНОК

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної дипломної роботи «Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру»

Здобувач Олена КУКУРУЗА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Алла РУДЕНОК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна дипломна робота включає 63 сторінки, 3 рисунки, 2 таблиці, перелік джерел посилання складає 38 найменувань, 1 додаток.

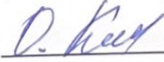
Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, підлітки, акцентуації характеру, психологічна підтримка, освітній процес, індивідуальний підхід

Об'єкт дослідження – типи акцентуацій характеру в підлітковому віці.

Предмет дослідження – психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

За результатами дослідження здійснено теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру у зарубіжній та вітчизняній науці, з'ясовано особливості проявів акцентуацій характеру в підлітковому віці, емпірично досліджено психологічні особливості підлітків з різними типами акцентуацій характеру, розроблено практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Одержані результати можуть бути використані у роботі практичних психологів, соціальних педагогів, вчителів.

Дипломник Олена КУКУРУЗА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту 10 червня
2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ	9
1.1 Теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру у зарубіжній та вітчизняній науці	9
1.2 Особливості проявів акцентуацій характеру в підлітковому віці	13
1.3 Проблеми та виклики психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій.....	24
Висновки до розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ	35
2.1 Організація проведення емпіричного дослідження	35
2.2 Аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація	40
2.3 Практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.....	52
Висновки до розділу.....	55
ВИСНОВКИ.....	57
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	59
ДОДАТКИ	
Додаток А Опитувальник для підлітків щодо психолого-педагогічного супроводу з урахуванням різних типів акцентуацій.....	
Додаток Б Опитувальник для педагогів щодо психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.....	

ВСТУП

Підлітковий вік вважається періодом інтенсивного формування особистості та пошуку власного місця у світі, що робить його особливо вразливим. За даними психологів, акцентуації характеру зустрічаються у 30-50% підлітків. Це свідчить про значну поширеність проблеми та її актуальність. Зростаюча кількість підлітків із різними типами акцентуацій характеру покладає на педагогів і психологів велику відповідальність за забезпечення їхнього адаптивного розвитку та успішну соціалізацію. Розуміння особливостей психологічного та педагогічного впливу на підлітків з різними акцентуаціями дозволить ефективно створювати та реалізовувати програми підтримки та розвитку цієї категорії молоді. Дослідження в цій області сприятиме формуванню індивідуального підходу до кожного підлітка з урахуванням його особистих особливостей та потреб. Такий підхід необхідний для досягнення позитивних результатів у розвитку та навчанні підлітків. Врахування акцентуацій характеру дозволить більш глибоко розуміти індивідуальні особливості кожного підлітка та забезпечити йому необхідну підтримку і педагогічний супровід у період його становлення. Таким чином, вивчення психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру має велике практичне значення і важливо для розвитку сучасної педагогічної та психологічної науки.

Різноманітні аспекти цієї теми досліджуються вченими різних країн світу з метою розкриття особливостей психічного розвитку підлітків з різними типами акцентуацій характеру та розроблення ефективних методів їхнього психолого-педагогічного супроводу.

У дослідженні психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру існують деякі суперечності, які можуть вплинути на його результати і висновки. Один з перших аспектів суперечностей полягає в широкому спектрі акцентуацій характеру, що

можуть бути виявлені у підлітків. Різні класифікації акцентуацій можуть вплинути на узагальнення результатів дослідження. Суперечності можуть виникнути через неоднорідність у впливі різних факторів на психологічний розвиток підлітків з різними акцентуаціями характеру. Наприклад, окремі акцентуації можуть бути більш чутливими до впливу середовища, ніж інші. Оцінка психолого-педагогічного супроводу може бути суб'єктивною, оскільки вона базується на спостереженнях і враженнях дослідників. Це може призвести до неоднозначності в оцінці результатів. Результати дослідження можуть змінюватися в залежності від контексту, такого як культурні та соціальні умови. Тому важливо враховувати контекстуальні особливості при узагальненні результатів.

Урахування цих суперечностей дозволить здійснити більш точне й об'єктивне дослідження психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Об'єкт дослідження – типи акцентуацій характеру в підлітковому віці.

Предмет дослідження – психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей підлітків з різними типами акцентуацій характеру та особливостей їх психолого-педагогічного супроводу.

У зв'язку з метою, об'єктом і предметом дослідження нами були поставлені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру у зарубіжній та вітчизняній науці та особливостей проявів акцентуацій характеру в підлітковому віці.

2. Емпірично дослідити особливостей підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

3. Розробити практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Гіпотеза дослідження: дослідження підлітків з різними типами акцентуацій характеру сприятиме розробці практичних рекомендацій учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження, були обрані такі **методи дослідження:**

- теоретичні: теоретичний аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження;

емпіричні: методика «Опитувальник А. Личка (ПДО)», методика «Особистісний опитувальник Г. Шмішека», опитувальники для підлітків, педагогів та батьків.

- **Практичне значення роботи:** результати дослідження та розроблені практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру можуть бути застосовані у роботі практичних психологів, соціальних педагогів, вчителів.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад загальної середньої освіти «Ліцей №9» (м. Хмельницький).

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні та практичні положення дослідження були апробовані на були апробовані на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології підлітка: теорія та практика» 23 квітня 2024 року, м. Хмельницький з темою доповіді «Способи підтримки психічного здоров'я у підлітків з різними типами акцентуації характеру».

Структура роботи: кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (38 найменувань), додатку. Загальний обсяг кваліфікаційної дипломної роботи складає 70 сторінок тексту, а основна частина – 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ

1.1 Теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру у зарубіжній та вітчизняній науці

Поняття «акцентуація особистості», або «акцентуація характеру», вперше запровадив німецький психіатр та психолог, професор неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард у 1964 році [18]. Автор відштовхувався від уявлень психіатра П. Ганнушкіна про латентні, або компенсовані психопатії. Психопатія – це аномальний, дисгармонійний розвиток характеру із загальною нестійкістю; емоційно-вольове розлад психіки без явних порушень роботи інтелекту [9]. Вже на зорі вчення про психопатію виникла проблема обмеження їхнього часу від крайніх варіантів норми. В. Бехтерев писав про «перехідні стани між психопатією та нормальним станом». Відомий психіатр П. Ганнушкін називав подібні стани як латентну психопатію, У 1977 році А. Лічко на основі робіт К. Леонгарда та класифікації психопатій П. Ганнушкіна розвинув концепцію та почав використовувати словосполучення «акцентуація характеру», вважаючи особистість надто комплексним поняттям для акцентуації [25].

А. Лічко поділяє позицію К. Леонгарда, коли йдеться про акцентуацію як про крайні варіанти норми, проте вважає, що правильніше було б говорити не про акцентувану особистість, а про акцентуацію характеру. На нашу думку, таке одностороннє розуміння відволікає від сутності проблеми та ігнорує давно помічений зв'язок між психопатіями та акцентуаціями. Також від ступеня виразності А. Лічко виділив два види акцентуації характеру –

явну та приховану. Явна акцентуація – це крайній варіант норми. Акцентуовані риси характеру досить виражені або стабільні протягом усього життя. Компенсації немає навіть у разі психічних травм. Прихована акцентуація – звичайний варіант норми. Акцентовані риси характеру сприяють виникненню психічних травм, але не призводять до хронічної дезадаптації [8]. Виразність акцентуації характеру може бути різною: від ледь помітною лише близьким крайнім варіантам, коли доводиться замислюватися про наявність у людини психопатії [12]. У навчальному посібнику «Психологія особистості», автором якого є професор В. Москалець, дається таке визначення: «акцентуація характеру особистості – надмірна виразність тих чи інших характерологічних рис та їх поєднань, проявляється у надмірній уразливості щодо певних впливів» [10]. Отже, акцентуація – це гранична величина, крайній варіант прояви норми. Для неї характерна підвищена чутливість лише до певного роду психотравмуючих впливів, які адресовані «місцеві найменшого опору» даного типу характеру при збереженні стійкості до інших. Ця слабка ланка в характері людини виявляється не у всіх ситуаціях, а лише в тих, які висувають підвищені вимоги до функціонування цієї ланки.

Психологічна література розглядає характер із двох позицій. Згідно з першою, його представляють як вроджену особистісну характеристику, поряд з темпераментом, або типом тілесної конституції, згідно з Е. Кречмером [11]. Якщо говорити про інший підхід, то для Л.С. Виготського характер є «результатом виховного процесу» [18], для Ю. Гіппенрейтер, «сплав природжених та набутих властивостей людини» [9], для В. Бойко «психічна властивість, що включає властивості індивіда та особистості» [6, с. 45].

Таким чином, характер у кожної людини багатогранний та наповнений особистісним змістом. Однак можна говорити і про узагальнені схеми опису характеру. Так, згідно з узагальненнями Ю. Гіппенрейтер, характер може

бути різним за ступенем вираженості: нормальний характер, виражений характер (акцентуація) та сильні відхилення характеру (психопатії) [36]. І якщо крайні значення припускають ясність у визначенні, то поняття акцентуацій потребує особливої уваги. П. Ганнушкін одним із перших увів поняття акцентуації характеру. Так, він говорив про «прикордонні стани між «душевними» та «нервовими» хворобами, з одного боку, і між душевною хворобою та душевним здоров'ям, з іншого». Такі стани автор найменував психопатіями, серед яких виділяв «латентні», що виявляються лише за несприятливих, кризових ситуацій розвитку людини [9]. Відповідно до К. Леонгарду, акцентуації - «індивідуальні риси, але які володіють тенденцією до переходу в патологічний стан» [23, с. 18]. К. Леонгард стверджував, що обставини та соціальне середовище визначають, як акцентуація позначиться на людині [23]. Як згадувалося, акцентуації, як украй виражені риси характеру, особливо яскраво проявляються у підлітковому віці. Причиною цього, на нашу думку, є самі вікові особливості підлітків: «різкі та швидкі стрибки у розвитку, що призводить до його нерівномірності та гетерохронності. Підлітки можуть дозріти фізично, але у емоційному плані залишаються дітьми» [1, з. 88].

Варто зазначити, що автори, які найдокладніше розглядають акцентуації, одногласно вважають, що немає чітких меж, при яких можна стверджувати, що одна людина є «нормальною», інша з патологічними явищами, третя ж акцентована. Проте існування кордонів заперечувати було б правильно, оскільки саме відсутність однієї чи двох критеріїв, характеризуючих по П. Ганнушкіну психопатії (тотальність, стабільність, соціальна дезадаптація), говорить про те, що у людини присутні акцентуовані риси характеру. Відповідно, акцентуація характеру – це «крайні варіанти його норми, у яких окремі риси характеру надмірно посилені, чому виявляється виборча вразливість щодо певного роду психогенних впливів при добрій і навіть підвищеної стійкості до іншим» [25,

з. 9]. Яскраво висловлюючись у підлітків, як стверджує автор, акцентуації з віком виявляються лише у складних стресогенних, кризових ситуаціях, що створюють навантаження на «ахіллесову п'яту» людини.

Саме вибірковість і мінливість у прояві дає можливість розмежовувати акцентуації та психопатії [25]. Що ж до причин формування та прояви акцентуацій характеру в підлітків, то вчені, виходячи з аналізу літератури, називають основний чинник – спадковість. Крім того, перераховуються і такі фактори, як деструктивне соціальне середовище виховання, дефіцит спілкування, незадоволення особистих потреб, комплекс неповноцінності, будь-які форми дисгармонічного уявлення про власну особистість, хронічні захворювання нервової системи [21].

Найбільш широким є підхід, в якому виділяють мікросередовищні та макросередовищні фактори формування акцентуацій. До макросередовищних факторів відноситься культура, соціальні цінності, до конкретних прикладів – інститут сім'ї, дошкільні та шкільні установи, засоби масової інформації, торгівля і т.д. Макросередовищні фактори формують образ «нормальної» особистості, що володіє конкретним набором індивідуальних властивостей і рис характеру. Будь-які відхилення зараховуватимуться за крайнощі, такі особи стають акцентуєваними з метою позбавлення психологічного дискомфорту.

Що стосується мікросередовищних факторів формування акцентуацій, то тут йдеться про найближче оточення: родичів, колективу, друзів. Як правило, акцентуації характеру формуються у дітей у сім'ях, де знижена толерантність по відношенню до індивідуальності іншого, підвищена критичність, прояви елементів жорстокості та агресії, будь-яка форма контролю за поведінкою та життям дитини тощо [2]. Найбільш відомими та прийнятими у психології типології акцентуацій характеру є типології А. Лічко та К. Леонгарда. Так, К. Леонгард стверджував, що у характеристику акцентуацій характеру включені як темпераментологічні

особливості, і характерні риси. Відповідно до цього він виділяв такі акцентуації, які виражені як у дітей, підлітків, так і у дорослих: по-перше, похідні від темпераментологічних особливостей – гіпертимний, дистимічний, афективно-лабільний, тривожний, афективно-екзальтований, емотивний; по-друге, соціально зумовлені акцентуації, тобто взаємопов'язані з характерологічними рисами - демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий. Крім того, автор розглядав і акцентуації, що стосуються особистісного рівня: екстравертований та інтровертований [12]. Як стверджують науковці, К. Леонгард працював у психіатричній клініці, маючи справу лише з патологічними особистостями, тому його описи акцентуацій містять крайні, яскраво виражені прояви, типові для даних пацієнтів, але перебільшені з погляду норми. Отже, автор говорить про необхідність урахування даного фактора з метою уникнення «ярликів», які не мають реальної підстави [32].

Нарешті, К. Леонгард надав вичерпну характеристику всім типам акцентуації характеру. Люди з гіпертимічною акцентуацією, на думку автора, «завдяки посиленій спразі діяльності, досягають виробничих та творчих успіхів, жага діяльності стимулює у них ініціативу, постійно штовхає їх на пошук нового» [23]. Їм характерна оптимістичність, жага до діяльності, ініціативність, товариськість, творчі нахили. Разом про те, крайні прояви перелічених особливостей не райдужні: веселість стає дратівливістю, жага діяльності – бездумні і нецеленаправлені дії.

Відповідно до теоретичного аналізу науковців, у дітей та підлітків даного типу акцентуації слід формувати емпатійність, навички самоконтролю, при цьому виключивши тиск, гіперопіку та прямий контроль [22]. Дистимічна акцентуація є протилежністю гіпертимічної. Такі особистості надмірно серйозні, зосереджені на негативних життєвих ситуаціях, не товариські, розумові процеси дещо уповільнені. Крім того, в дитинстві дистимічна акцентуація проявляється у боязкості, нерішучості,

відсутності типової дитячої безтурботності та веселості. Наступна акцентуація, циклотимічна, згідно з дослідженнями найпоширеніша у підлітків – 73,3%, включає зміну гіпертимічних і дистимічних станів. Цей процес пов'язаний з конкретними подіями, але можуть бути без додаткової мотивації [4]. Якщо говорити про особливості людей з тривожною акцентуацією, К. Леонгард зазначав, що вона більш виражена у дітей. Вони боязкі, мають багато страхів, забобонів. У дитячому суспільстві їх вважають «цапами-відбувайлами», ними маніпулюють.

У дорослих акцентуація проявляється у нездатності відстояти свою думку, боязкості, покірності. Що стосується екзальтованої акцентуації, то особам з цим типом властива емоційна нестабільність, впадання з крайнощів у крайність: радісні події викликають захоплення, а сумні – розпач. Наступна акцентуація, що виділяється автором – емотивна, яка «характеризується чутливістю та глибокими реакціями у сфері тонких емоцій [23]. Емотивні особистості м'якосерді, сльозливі, боязкі, що має обґрунтування, конкретні причини. Демонстративний тип акцентуації характеризує аномальна схильність до витіснення небажаних думок, почуттів, норм, принципів, що може призвести і до асоціальної поведінки. Вони яскраво виражена потреба у визнанні, самовихвалянні і завзятість у задоволенні тих чи інших потреб. Намагаються якнайбільше привернути себе увагу, випробувати жалість стосовно себе, викликаючи цим себе почуття симпатії, довіри. Особи з педантичною акцентуацією надзвичайно нерішучі у діях, у роботі повільні, хоч і досить старанні і сумлінні. Акуратні, ґрунтовні, постійні у смаках та уподобаннях, надмірно турбуються про своє здоров'я. Застрягає акцентуація характеру передбачає глибину переживання подій, злопам'ятність, мстивість, уразливість. Однак люди, що застрягають, прагнуть до визнання, успіху, тому вони зарозумілі і честолюбні, але і досягають відмінних результатів у діяльності.

Особи зі збудливою акцентуацією запальні, дратівливі, не дотримуються моральних підвалин. Їхні розумові процеси уповільнені, чужі думки неправильно трактуються. У підлітків вона виявляється у втечах із дому, прогулах, девіантній поведінці. Нарешті, екставертовану та інтровертовану акцентуацію К. Леонгард пов'язує саме з перехідним віком людини, кажучи словами автора, «коли у дитини формується психіка дорослої людини» [23]. Особливо екставертована акцентуація проявляється у прагненні до спілкування та взаємодії, пошуку нових переживань, залежності від впливу оточення, легковірності. Що стосується інтровертованої акцентуації, то такі люди цінують і діють відповідно до своїх уявлень, характерний уникнення дійсності, вибірковість інтересів і діяльності, більше роздумів, ніж дій. За адекватної інтровертованості людина соціалізована, хоч і звернена до себе [23]. Перший, гіпертимний тип акцентуації, відрізняється великою рухливістю, високим рівнем адаптації до будь-яких ситуацій, комунікабельністю. Виступають часто неформальними лідерами, адекватна самооцінка та самовпевненість сприяють великим успіхам у діяльності. Однак формальна відповідальність, дисципліна, контроль по відношенню до них викликають спалахи протесту, агресії та деструктивну поведінку в різних формах.

Циклоїдний тип акцентуації характеризується зміною двох фаз: субдепресивної з властивою апатичністю та дратівливістю, і фазою підйому, з нормалізацією емоційного стану. Інтереси нетривалі, критика та зауваження приймаються надто близько до серця. Зміна фаз залежить від типу циклоїдів, які називаються типовими та лабільними: у типових двотижнева субдепресивна фаза змінюється тижневою фазою підйому, а у лабільних даний процес відбувається за кілька днів. Близьким до лабільного циклоїду є лабільний тип акцентуації, проте характерна його риса, на думку автора типології, – «крайня необґрунтована мінливість настрою, що часом призводить до реакцій емансипації» [26]. Для лабільних підлітків характерні

глибокі почуття, прихильність та чутливість до оцінок оточуючих. Тому вони прагнуть не до лідерства, а до дружнього спілкування. Що стосується самооцінки, то вона реалістична, проте сам підліток прагне того, щоб оточуючі приймали їх такими, якими вони є. Наступним типом акцентуації є астеноневротична. Він проявляється у підвищеній стомлюваності при розумовій діяльності, дратівливості та схильності до іпохондричності. Такі особливості призводять до конфліктних, неоднозначних відносин із оточуючими. Прагнення до емансипації від старших чи потяг до групування з однолітками можуть провокувати лише роздратування щодо батьків, педагогів, спонукання до звинувачення близьких у цьому, що де вони приділяють належної уваги здоров'ю. До товаришів тягнуться, нудьгують без їхньої компанії, але швидко від них втомлюються і шукають відпочинку, самотності чи спілкування з близьким другом [26].

Ще одним типом акцентуації є сенситивний. Підлітки полохливі, сором'язливі, уникають великих компаній та прив'язані до вузького кола людей. Самооцінка відрізняється об'єктивністю і часто гіперкомпенсацією: підлітки над властивою собі манері товариські, розв'язні, енергійні. Асоціальна поведінка невластива, проте, як стверджують науковці, для сенситивних підлітків характерні «суїцидальні тенденції, що відрізняються повторними спалахами суїцидних думок без здійснення і справжніми суїцидними діями, позбавленими будь-якого елемента демонстративності» [33]. Суїцидні дії зазвичай відбуваються під впливом ланцюга невдач, розчарувань, причому останньою краплею може бути досить мізерний привід [33]. З іншого боку, вчені виділяють і психостенічний тип, головними рисами якого в підлітковому віці є «нерішучість і схильність до міркування, тривожна недовірливість і любов до самоаналізу і, нарешті, легкість виникнення обесій - нав'язливих страхів, побоювань, дій, ритуалів, думок, уявлень. Відносини з однолітками не складаються, зустрічається патологічна

прихильність до будь-кого. Інтереси стосуються інтелектуально-естетичних форм діяльності.

Наступна акцентуація – шизоїдна, яка характеризується замкнутістю, відчуженістю від навколишнього, нездатністю чи небажанням встановлювати контакти та спілкуватися, зниження потреби у спілкуванні, внутрішньою дисгармонією. Бурхливо реагують порушення особистого простору, проте асоціальне поведінка не властиво. Мають стійкі, незвичайні захоплення. Нарешті, шизоїди, усвідомлюючи багато особливостей своєї поведінки, не бачать загалом його суперечливості. Варто виділити і епілептоїдний тип акцентуації, що характеризується емоційною нестійкістю, запальністю, прагненням до лідерства серед однолітків, деліквентною поведінкою. Самі підлітки інертні, педантичні, скрупульозні, прискіпливо дотримуються всіх правил, навіть на шкоду справі, оцінюють себе однобоко.

Ще одну акцентуацію автор позначає як істероїдну, з властивим егоцентризмом і жагою уваги себе з будь-яким емоційним забарвленням. Брехливі, схильні до фантазування, поверхневі, з неадекватною самооцінкою. Серед однолітків претендують на лідерство чи виняткове становище. З іншого боку, вчені говорять про існування нестійкого типу акцентуації у підлітків, які мають такі особливості, як бідність емоцій, слабкість, порушення потягів, неможливість виробити стійкий життєвий стереотип. Самооцінка нестійких підлітків відрізняється приписуванням собі конформних чи гіпертимних характеристик. Як стверджує автор, «нездатні самі зайняти себе, вони дуже погано переносять самотність і рано тягнуться до вуличних підліткових груп» [25]. Схильні до втеч з будинку, приналежності до асоціальних компаній, деліквентної поведінки. Нарешті, останній тип акцентуації характеру підлітків - це конформний тип із властивою йому безініціативністю, легкою підпорядкованістю, консерватизмом та недовірою до незнайомих. Абсолютно некритичні, конформні підлітки дуже дорожать своїм місцем у звичній групі однолітків,

сталістю оточення. Бурхливо реагують, якщо батьки та старші відривають його від звичного середовища та протидіють його бажанню бути як усі [25].

Отже, можна дійти висновку у тому, що два представлених підходи до типів акцентуації характеру мають як певні подібності, і відмінності. Подібність проявляється у самої типології: крім однакових позначень типів акцентуацій, схожі та його характеристика: особливості поведінки, самооцінки, взаємовідносин із оточуючими тощо. Проте, науковці розглядають особливості акцентуацій характеру саме у підлітків, оскільки вважає, що з віком акцентуовані риси згладжуються. К. Леонгард, своєю чергою, лише частково торкається особливостей прояву акцентуацій у дитячому віці. Тому в нашій роботі буде застосовано методику для діагностики типів акцентуацій підлітків. Описані загальновідомі типології, своєю чергою, були неодноразово доповненими. Так, практиками було проведено дослідження взаємозв'язку акцентуацій характеру та окремих складових емоційно – вольової сфери особистості. До них, на думку Є. Ільїна, відносяться: «емоційна збудливість, глибина переживання емоції, емоційна стійкість, емоційна лабільність, оптимізм, емоційна чуйність, експресивність, терплячість, завзятість, наполегливість, сміливість, рішучість, витримка» [15, с. 24]. Автор відзначив виразність кожної складової у кожній акцентуації із класифікації. Так, високий рівень емоційної збудливості найбільш характерний для циклодних, лабільних, психастеніків, а низький – гіпертимних, істероїдних, епілептоїдних, нестійких підлітків.

Глибиною переживання емоцій відрізняються психастеніки, шизоїди, підлітки із сенситивним типом акцентуації. Емоційною чуйністю наділені підлітки з лабільним, і психостенічним, певною мірою шизоїдним типом акцентуації. Емоційна лабільність властива гіпертимним, циклоїдним, істероїдним, нестійким типам акцентуації. Крім того, для підлітків з лабільним, епілептоїдним типом акцентуації характерний низький рівень адаптованості до несприятливих умов, для шизоїдної та нестійкої – високий

рівень. Лабільні, сенситивні та психологічні підлітки, на думку практиків, погано контролюють свої емоції, тоді як шизоїди і нестійкі підлітки мають високий рівень вольового та емоційного контролю [5]. Отже, акцентуації характеру в підлітків – крайні варіанти виразності тих чи інших характеристик характеру, що зумовлює специфічні особливості поведінки, виконання діяльності, спілкування. Виявлені типи акцентуацій підлітків передбачають труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими, часом конфлікти з оточуючими, але при цьому кожен має свою специфіку поведінки та реагування.

1.2 Особливості проявів акцентуацій характеру в підлітковому віці

Існує значна кількість фундаментальних досліджень, концепцій та гіпотез про підлітковий вік та причини виникнення акцентуацій характеру. У вітчизняній науці 20-30-х років ХХ століття було зібрано та проаналізовано великий обсяг матеріалу, який розкривав проблему акцентуацій характеру підлітків. Протягом короткого періоду в Росії відбувся розквіт політичних, економічних, духовних сфер розвитку, що призвело до глибоких змін у розвитку особистості загалом. У результаті суттєво змінилося саме розуміння характеру та акцентуацій характеру. Наприклад, у 1924 році була опублікована книга "Психологія підліткового віку" німецького філософа та психолога Е. Шпрангера. Він розглядає підлітковий вік всередині юнацького, обмеженого рамками 13-19 років у дівчат і 14-21 років - у юнаків. Перший рівень цього віку обмежується 14-17 роками і позначається як підлітковий. У цьому віці особливо яскраво проявляється криза, оскільки характерне звільнення від дитячої залежності. Розроблена теорія підліткового віку Е. Шпрангера визначає цей вік як вступ у культуру. Він стверджував, що

психічний розвиток - це процес зростання індивідуальної психіки в соціальний дух певного часу. Автор виділив три види підліткового віку: перший характеризується бурхливим розвитком, коли підлітковий вік переживається як друге народження; другий вид розвитку визначається плавним переходом у доросле життя; третім видом розвитку є подолання стійких страхів та тривог, виявленням власного виховання. Основним новоутворенням за Е. Шпрангелем є розкриття свого "Я", з'явлення рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності. Він поклав початок розвитку самосвідомості, світогляду та ціннісних орієнтацій. Л.С. Виготський зробив висновок, що у підлітковому віці важливе значення має соціально-класова приналежність. Він писав: "Ніколи вплив середовища на розвиток мислення не набуває такого великого значення, як саме у перехідний вік. Тепер за рівнем розвитку інтелекту все сильніше відрізняються місто та село, хлопець та дівчина, діти різних соціальних і класових шарів". Ще на початку вивчення акцентуацій виникла проблема розмежування крайніх варіантів норми. Наприклад, В.М. Бехтерев згадував про "перехідні стани між психопатіями та нормальною поведінкою та станом". П.Б. Ганнушкін позначав такі стани як "латентну психопатію", М. Fremet та О.В. Кербиков - як "попередню психопатію", Г.К. Ушаков - як "крайні варіанти нормального стану". Поширена класифікація А.Е. Личко пропонує розглядати акцентуацію характеру як дисгармонію розвитку, гіпертрофоване вираження окремих рис характеру, що призводить до збільшеної активності особистості відносно певних видів впливів, що значно ускладнює адаптацію у деяких випадках. Згідно з Личко, всі акцентуації є тимчасовими змінами характеру, які згладжуються з часом. Проте у деяких випадках вони залишаються на все життя або перетворюються на психічні розлади [28].

Зміни в характері підлітка, за дослідженнями, перш за все, пов'язуються з половим дозріванням. У другій половині ХХ століття дослідники надали особливу увагу ролі середовища у розвитку підлітка.

Е. Еріксон, характеризуючи підлітковий вік як найважливіший період у розвитку особистості, стверджував, що психологічне напруження, що супроводжує формування ціннісних орієнтацій особистості, залежить не лише від анатомо-фізіологічного дозрівання, але й від духовного середовища, у якому людина живе.

За концепцією Ж. Піаже, підліток у віці 11-12 років та 14-15 років відривається від прив'язаності до даного оточуючого мікросередовища та починає сприймати життя як сферу змін. Суть концепції К. Леонгарда полягає в тому, що людей відрізняють одне від одного не лише вроджені риси характеру, але й ті, що вони здобувають протягом свого життя. Він зауважує, що формування характеру залежить, передусім, від умов життя.

Негативні умови у розвитку підлітка можуть призвести до відхилень у формуванні його особистості, включаючи акцентуації характеру, які часто спостерігаються у цьому віці. Акцентуація характеру відображає надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке лежить на межі норми та може набувати патологічного характеру при несприятливих умовах. Ці виражені риси можуть порушувати цілісність особистості [32].

Акцентуація характеру може виявлятися по-різному і в різній мірі відповідати соціальним нормам. Якщо поведінка підлітка суперечить цим нормам і він проявляє несприйнятливність до впливу дорослих, можна вважати його важковиховуваним. Проте не всі підлітки з акцентуаціями характеру є педагогічно занедбаними.

Типології акцентуацій характеру базуються на клінічному (психіатричному) і психологічному підходах. Клінічний підхід включає такі типи акцентуацій характеру, як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний та нестійкий (згідно з типологією А. Личка), тоді як психологічний підхід описує гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований,

збудливий, демонстративний та нестійкий типи (згідно з типологією К. Леонгарда).

Гіпертимний тип акцентуації характеру в підлітків характеризується постійним піднесеним настроєм, рідкісними проявами агресії, що можуть виникати від негативного впливу навколишніх, особливо при спробах насильно приглушити їх бажання та ініціативу. Діти з гіпертимною акцентуацією характеру часто є контактними, комунікабельними, жваво жестикулюють, ініціативними, і проявляють сильні організаторські здібності та оптимістичний погляд на життя. У ситуаціях строго контролю, монотонної діяльності та відчуття вимушеної самотності вони можуть вступати в конфліктні відносини. Заняття, які є одноманітними та звичними для учнів, не викликають їх інтересу. Зазвичай, чим менше загальна мотивація навчання в гіпертимних підлітків, тим складніше їм зосередитися на уроці без відхилень у поведінці. Найкращим способом нейтралізації гіпертимії в навчальному процесі є залучення їх до цікавої, різноманітної та доступної діяльності.

Недостатня або занадто сувора контрольна дисципліна може завдати шкоди нормальному розвитку характеру підлітків з гіпертимною акцентуацією, оскільки їхній бажання пригод і вражень може призвести до небажаних наслідків. Такі діти цінують доброзичливе та поважне ставлення педагога, можуть бути активними його помічниками, лідерами в підліткових групах та організаторами корисних справ.

Циклоїдний тип акцентуації характеру, який часто спостерігається у старшому підлітковому та ранньому юнацькому віці, характеризується періодичним (від кількох тижнів до кількох місяців) коливанням настрою та життєвого тону. Під час піднесеного настрою ці підлітки мають ознаки гіпертимного типу, тоді як під час спаду настрою стають мовчазними та песимістичними. Малі незручності, які спричинюють зниження працездатності, можуть викликати значні страждання. Відповіді на

зауваження та критику можуть бути виражені роздратуванням, грубістю та гнівом, що додає їм ще більше смутку. Підлітки з таким типом акцентуації характеру дуже чутливі до раптових змін у своєму житті, таких як зміна місця проживання чи втрата друзів. Серйозні невдачі та дорікання можуть заглибити їх у депресію або спровокувати гостру афективну реакцію, включаючи спроби суїциду. Найбільш оптимальним варіантом ставлення близьких та педагогів до підлітка, який перебуває у депресивному стані, є турбота та увага без нав'язливості (не рекомендується запитання типу: "Чому ти такий сумний?"). В цей період важливо знизити вимоги до підлітка, створити теплі стосунки зі значущою для нього людиною (батьками, друзями).

Лабільний тип акцентуації характеру характеризується змінами настрою, які часто залежать від зовнішніх обставин. Ця риса притаманна багатьом підліткам, проте лабільність виражена особливо сильно, коли реакція на події є занадто різкою (наприклад, відповідь на неприємне слово випадкового співрозмовника). Підлітки з цим типом акцентуації характеру можуть переживати як абсолютний оптимізм, так і глибоку песимістичність щодо майбутнього та своїх перспектив. Часті зміни настрою поєднуються з глибокими переживаннями, що впливають на самопочуття, апетит, працездатність та бажання спілкуватися або залишатися на самоті. Під час негативного настрою можуть виникати конфлікти з ровесниками та дорослими, але після цього вони швидко можуть відчувати сором та шукати примирення. Хоча лабільні підлітки можуть здатися легковажними, вони можуть мати глибоку та щиру прив'язаність до рідних та друзів, а також бути дуже чутливими до доброти та підтримки. Навіть короткочасні розмови, де виявляється довірливість та підтримка, можуть покращити їх настрій. Педагоги, які бажають бути ефективними впливати на лабільних підлітків, мають уникати докорів та покарань, а замість цього проявляти більше доброти та ласки.

Астено-невротичний тип акцентуації характеру у підлітків проявляється через підвищену фізичну та психічну втомленість, дратівливість та схильність до іпохондрії, що характеризується підвищеною увагою до свого здоров'я. Особливо втомлюються ці підлітки під час розумової праці, що призводить до підвищеної збудливості та утрудняє орієнтацію в ситуаціях. Афективні спалахи в їх поведінці виникають через збільшення роздратованості під час втоми. Проте, після вибуху астено-невротик швидко відчуває втому. Наприклад, якщо сусід по парті здуру торкнувся його, такий підліток може відповісти образливим криком та кидком книжки, а потім, розуміючи свою вину, зіпсуватися за дверима. Педагог повинен урахувати, що інші учні, знаючи про збудливість астено-невротика, можуть провокувати його на подібні реакції, щоб відволікти урок. Тому потрібно утримуватися від покарань для дітей з такою акцентуацією характеру. У астено-невротиків часто спостерігаються добові цикли бадьорості та втоми. Найбільш сприятливими для навчальної роботи є другий і третій уроки, початок і середина тижня, перша половина чверті.

Педагог, взаємодіючи з астено-невротиком, повинен виявляти терпіння та співчуття, уважно враховуючи його успіхи та промахи, що виникають через втому.

Сенситивний тип акцентуації характеру у підлітків характеризується надмірною вразливістю, боязкістю та почуттям неповноцінності. Вони легко налякані школою через велику кількість людей, шум та конфлікти, але, незважаючи на це, школа є для них зонами комфорту. Вони навчаються добре, але уникають виступів перед класом і бояться зазіхатися на себе, щоб не стати об'єктом насмішок. Сенситивні підлітки мають менш активний рівень контактності та уникають конфліктів, виявляючи переважно пасивну позицію та приховуючи свої образи. Їм притаманна альтруїстичність та співчутливість, а також високі моральні принципи. Вони намагаються компенсувати свою вразливість, демонструючи активність і енергію там, де

відчувають себе неповноцінними. Сенситивні підлітки найбільш вразливі у стосунках з оточенням, особливо в ситуаціях, коли вони можуть стати об'єктом насмішок чи несправедних обвинувачень. Це може викликати гостру афективну реакцію або депресію та викликати конфлікти.

Тривожно-педантичний тип акцентуації характеру у підлітків проявляється через їх нерішучість, схильність до роздумів і самоаналізу, а також тривожну підозрілість. Вони легко занурюються у нав'язливі страхи, думки та уявлення. Нерішучість у їх роздумах та діях часто взаємопов'язана, і необхідність зробити самостійний вибір може викликати тривалі й нестерпні коливання. Ця нерішучість часто призводить до гіперкомпенсації, яка може виявлятися раптовою впевненістю в собі, безапеляційністю в судженнях або поспішними діями в ситуаціях, де потрібна обережність. Невдачі, які випливають із цих дій, лише посилюють їхню нерішучість та сумніви. Педагоги та батьки, що мають справу з підлітками цього типу акцентуації, повинні спілкуватися з ними у оптимістичному тоні, уникати покарань та загроз, активно заохочувати і підтримувати їхню самостійність та активність. У випадку непорозумінь (чи то дисциплінарних, чи навчальних), важливо вирішувати їх конструктивно, з наслідуванням позитивних перспектив.

Щодо інтровертованого типу акцентуації характеру у підлітків, вони відзначаються замкнутістю та відстороненістю від навколишнього світу, а також зниженою потребою у спілкуванні. У них можуть спостерігатися суперечливі риси особистості та поведінки, такі як холодність і чутливість, упертість і піддатливість, настороженість і легковірність. Ці підлітки можуть мати складнощі у соціалізації, адаптації до суспільних норм та встановлення стосунків з оточуючими. Педагогам важливо виявляти щирість у зацікавленості їхніми інтересами та особистістю, щоб наблизитися до них та заслужити їх довіру [18, 24,35].

Щодо збудливого типу акцентуації характеру, підлітки цього типу часто проявляють поганий настрій, можуть бути похмурими, роздратованими

або агресивними. Їхня інтелектуальна активність може бути низькою, але вони можуть мати високі вимоги до своїх навчальних досягнень. Педагогам важливо забезпечити їм можливість досягати успіху і заохочувати, але в той же час надавати об'єктивну оцінку та аргументувати результати, що можуть не відповідати їх очікуванням.

Демонстративний тип акцентуації характеру проявляється у підлітків через їхній стремління до уваги і співчуття, а також через централізацію на собі. Їхнє ставлення до навчання залежить від того, наскільки воно допомагає їм привернути увагу та виділитися серед однолітків. Їхній успіх у навчанні зазвичай середній, а вибіркового підходу до предметів. Вони зазвичай досягають кращих результатів у предметах, де вчителі показують великий інтерес до них, і навпаки. Демонстративні підлітки пояснюють свої невдачі у навчанні впливом зовнішніх факторів. У такій ситуації педагог повинен зосередити свої зусилля на формуванні усвідомлення учнів про те, що найефективнішим способом привернення уваги інших та заслуження їхньої поваги є корисна соціально цінна діяльність, і допомогти підлітку знайти шлях до цієї діяльності. Це може бути участь у класних та шкільних заходах, у діяльності гуртків або у конкурсах. Такий досвід допоможе їм відчути власну значущість та здійснення кожного завдання.

Нестійкий тип акцентуації характеру характеризується передусім патологічною слабкістю волі у підлітків. Це проявляється у навчанні, роботі, виконанні завдань та обов'язків. Їхнє соціальне поведіння більше залежить від впливу оточуючих людей, аніж від їх самих. Зміни у житті часто призводять до відсутності контролю над своєю поведінкою, що дозволяє їм лінюшам максимально проявитися. Для корекції їх характеру надзвичайно важливим є контроль за їхньою поведінкою та діями, особливо у навчанні. Ефективним є посилення вимог, поєднане з інтересом дорослих у успіхах школяра та позитивними емоційними зв'язками з ними.

Таким чином, у несприятливих умовах особистісний розвиток підлітків може бути суперечливим, дисгармонійним та супроводжуватися акцентуацією характеру.

1.3 Проблеми та виклики психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій

Основне в проблемі та викликах психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій полягає у необхідності розуміння та врахування різноманітності особистісних особливостей та потреб цієї категорії осіб. Важливо враховувати, що різні типи акцентуацій характеру можуть виявлятися в різних способах прояву та впливати на різні аспекти життя підлітків. Отже, основне полягає у таких аспектах, як розрізнення та розуміння різних типів акцентуацій характеру. Це передбачає не лише визначення конкретних акцентуацій, а й аналіз їхнього впливу на життя та поведінку підлітків. Розуміння психологічних та педагогічних аспектів супроводу підлітків з різними акцентуаціями характеру. Це включає розробку імплементованих стратегій, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та соціальної адаптації цієї категорії осіб. Врахування соціокультурного та сімейного контексту. Успішний психолого-педагогічний супровід підлітків залежить від врахування їхнього оточення та взаємодії з родиною, ровесниками та іншими важливими структурами. Розробка імплементованих програм та методик. Психологічний та педагогічний супровід повинен базуватися на доказовій практиці та включати ефективні програми та методики, спрямовані на досягнення конкретних цілей та результатів.

Отже, основне в проблемі та викликах психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій полягає у розробці

комплексного та індивідуалізованого підходу, спрямованого на підтримку та розвиток особистісних ресурсів цієї категорії осіб.

Питання психолого-педагогічного супроводу досліджували та описували психологи, педагоги, соціологи, інші фахівці з психосоціальної сфери, а також науковці, які спеціалізуються на проблемах розвитку підлітків та психічного здоров'я. Результати їхніх досліджень відображаються у наукових публікаціях, статтях, монографіях, дисертаціях та інших наукових документах. Такі дослідження можуть проводитися як науковими установами, так і освітніми закладами, а також у психологічних центрах або клініках, що займаються психологічною допомогою підліткам.

Проблеми, пов'язані з психолого-педагогічним супроводом підлітків з різними типами акцентуацій характеру, можуть включати [6,14,29]:

- Розрізнення та розуміння акцентуацій характеру: Недостатнє розуміння різних типів акцентуацій та їх впливу на поведінку та розвиток підлітків може ускладнювати ефективність супроводу.
- Соціальна адаптація: Підлітки з вираженими акцентуаціями характеру можуть мати труднощі у взаємодії зі своїми ровесниками та оточенням, що може призвести до соціальної ізоляції та конфліктів.
- Психічне здоров'я: Деякі типи акцентуацій характеру можуть спричиняти емоційні та психічні труднощі, такі як депресія, тривожність або агресія, що потребують відповідного супроводу та підтримки.
- Навчання та розвиток: Підлітки з різними типами акцентуацій характеру можуть мати різний ступінь успішності в навчанні та розвитку, що вимагає індивідуалізованого підходу до їх освіти та підтримки їхнього навчального процесу.
- Самооцінка та самопізнання: Підлітки можуть мати труднощі у розумінні та прийнятті своєї особистості через акцентуації характеру, що може впливати на їхню самооцінку та віру у власні можливості.

Отже, розуміння та вирішення цих проблем може відігравати ключову роль у психолого-педагогічному супроводі підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Зважаючи на результати аналізу наукових джерел, ми дійшли висновку, що виклики, пов'язані з психолого-педагогічним супроводом підлітків з різними типами акцентуацій характеру, можуть бути різноманітними і включати різні аспекти. Зокрема, одним з викликів є виявлення і розпізнавання різних типів акцентуацій характеру серед підлітків. Важливим завданням є проведення психологічної діагностики, яка допомагає визначити особливості психічного стану підлітків і виявити можливі проблеми. Підлітки з акцентуаціями характеру можуть мати складнощі у соціальній адаптації, особливо у взаємодії з оточуючими. Надання психологічної підтримки та консультування для допомоги підліткам з управління своїми емоціями та розвитком позитивних міжособистісних відносин.

Неодноразово практики наголошують, що важливо навчити підлітків ефективним стратегіям саморегуляції, що допоможе їм впоратися зі стресом і негативними емоціями.

Водночас, процес психолого-педагогічного супроводу повинен спрямовуватися на розвиток соціальних навичок, які допоможуть підліткам взаємодіяти з іншими людьми. Разом з тим, важливо розробляти індивідуалізовані програми супроводу для кожного підлітка з урахуванням його особливостей та потреб. Надзвичайно важливо включати батьків та вчителів у процес супроводу, щоб спільно працювати над успішним розвитком підлітків. Необхідно створити безпечне середовище, де підлітки можуть відчувати підтримку та захист [33].

Іншим викликом є подолання стигми, пов'язаної з психічним здоров'ям та психічними розладами, що може ускладнювати отримання необхідної підтримки та допомоги.

Зважаючи на викладене вище, ми вважаємо, що знання викликів, пов'язаних із психолого-педагогічним супроводом підлітків з різними типами акцентуацій характеру, має декілька ключових переваг:

- Ефективність і адаптивність програм – розуміння викликів дозволяє розробляти більш ефективні та адаптивні програми супроводу для підлітків, що допомагає досягти кращих результатів у їхньому розвитку.
- Цілеспрямованість і пріоритетність – знання викликів допомагає встановити пріоритети в роботі з підлітками та цілеспрямовано концентруватися на розв'язанні найбільш важливих проблем.
- Попередження потенційних проблем – розуміння викликів дозволяє передбачати можливі труднощі та попереджати їхнє виникнення, що сприяє зниженню ризику негативних наслідків.
- Ефективне управління ресурсами – знання викликів допомагає раціонально розподіляти ресурси, вкладені у програми супроводу, та забезпечувати їх максимальну ефективність.
- Покращення комунікації – розуміння викликів дозволяє покращити комунікацію з учасниками процесу супроводу, включаючи підлітків, батьків, вчителів та інших фахівців.
- Сприяння інноваціям – знання викликів стимулює розробку новаторських підходів та методик у психолого-педагогічному супроводі підлітків, що сприяє постійному покращенню цієї сфери.
- Збільшення ефективності результатів – інформація про виклики допомагає уникнути зайвих помилок та невдач, що може підвищити ефективність роботи з підлітками та покращити їхні результати.

Загалом, знання викликів у психолого-педагогічному супроводі підлітків дозволяє працювати більш ефективно та спрямовано для досягнення позитивних результатів у їхньому розвитку та самореалізації.

Таким чином, психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру стикається з рядом проблем і викликів, серед

яких: розпізнавання акцентуацій характеру: ідентифікація різних типів акцентуацій та виявлення їх у підлітків може бути складною через їх варіативність та динамічність; стійкість акцентуацій: деякі акцентуації характеру можуть залишатися на все життя, ускладнюючи адаптацію підлітка у суспільстві та взаємодію з оточуючими; вплив на навчання та розвиток: акцентуації характеру можуть впливати на навчання та розвиток підлітка, роблячи його більш схильним до певних типів поведінки або реакцій на стресові ситуації; соціальні та міжособисті взаємини: деякі типи акцентуацій характеру можуть ускладнювати взаємодію з ровесниками та дорослими, що може призводити до конфліктів та ізоляції; потреба у психологічній підтримці: підлітки з акцентуаціями характеру можуть відчувати психологічний дискомфорт або труднощі у самопізнанні, тому вони потребують психологічної підтримки та консультивання; індивідуалізований підхід: кожен підліток має свої унікальні потреби та особливості, тому для успішного супроводу необхідно застосовувати індивідуалізований підхід до кожного випадку; залучення батьків та вчителів: успішний супровід підлітків з акцентуаціями характеру потребує співпраці з батьками та вчителями для створення сприятливого середовища для їхнього розвитку та самореалізації; попередження виникнення проблем: вчасна ідентифікація та адекватний психолого-педагогічний супровід можуть допомогти у попередженні виникнення серйозних проблем у підлітків з акцентуаціями характеру.

Враховуючи думки дослідників, а також зважаючи на результати всебічного вивчення даної проблематики, ми вважаємо, що психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру можуть здійснювати різні категорії фахівців, які мають відповідні знання і навички [9,14]. Зокрема, спеціалісти у галузі психології, особливо ті, хто спеціалізується на підлітковій психології або клінічній психології, можуть забезпечити компетентний психологічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій. Вчителі та педагогічні працівники також можуть

здійснювати психолого-педагогічний супровід, оскільки вони мають значний вплив на підлітків у шкільному середовищі. Фахівці з соціальної роботи можуть надавати підтримку та консультації підліткам із складними сімейними та соціальними ситуаціями, що впливають на їхнє психологічне благополуччя. У випадках, коли акцентуація характеру переростає у патологічні риси, може бути необхідна медична допомога та психотерапевтичне консультування. Фахівці з сімейної терапії можуть сприяти поліпшенню взаємин у сім'ї та розробці стратегій для підтримки підлітків з різними типами акцентуацій у домашньому середовищі. Спеціалісти з реабілітації підлітків з фізичними або психічними обмеженнями також можуть забезпечувати індивідуалізовану допомогу та підтримку.

Ці різні категорії фахівців можуть працювати окремо або у команді для забезпечення комплексного психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

Висновок до розділу. Зазначений теоретичний аналіз дозволяє зрозуміти різноманітні аспекти акцентуацій характеру в підлітковому віці. Особливості проявів акцентуацій характеру у цьому віці відображають вплив фізіологічних, психологічних та соціальних факторів на формування особистості. Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій вимагає індивідуального підходу та розробки адаптованих стратегій взаємодії. Врахування особливостей акцентуацій характеру сприяє створенню сприятливого середовища для психічного розвитку підлітків і зменшенню ризику негативних проявів. Ефективне вирішення цих питань допомагає вчителям та педагогам забезпечувати повноцінний розвиток особистості підлітків у навчальному середовищі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ

2.1 Організація проведення емпіричного дослідження

Методологічною основою дослідження стали різні підходи до розуміння проблеми вивчення акцентуацій характеру та поняття «акцентуована особистість», що запропоновані А. Лічко та К. Леонгардом. Також використано порівняння двох класифікацій з типами акцентуацій характеру, розроблених В. Юстицьким. Підхід до вивчення нестабільності та конфліктності у підлітковому віці був взятий з теорії А. Фрейда, а підходи до розуміння психології підлітка були позичені від Л. С. Виготського та Д. Б. Ельконіна. Крім того, використано підхід до психології особистості, запропонований В. Франклом.

На основі теоретичного аналізу акцентуацій характеру підлітків та враховуючи концепції, викладені в працях відомих учених, ми розглядаємо 10 типів акцентуацій характеру, які визначені за класифікацією Г. Шмішека, а також 10 типів акцентуацій характеру, зазначених у працях А. Є. Личка.

Методика психодіагностичного опитувальника А. Лічка (ПДО) призначена для визначення типу акцентуації характеру серед підлітків у віці від 14 до 18 років. Крім того, цей тест включає ряд додаткових шкал, які допомагають виявити різні психологічні особливості особистості підлітка, такі як схильність до депресивних станів, ризик соціальної дезадаптації, схильність до вживання наркотичних засобів, алкоголізм, а також характер та ймовірність суїциду. Виявлений тип акцентуації характеру вказує на уразливі та слабкі сторони характеру, що дозволяє передбачити фактори, що можуть

спричинити декомпенсацію чи психогенні реакції, які призводять до дезадаптації.

Процедура здійснення методики передбачає, що опитувальник складається з окремих висловлювань, що включають 25 тем. Ці теми охоплюють оцінку власних вітальних функцій, таких як настрої, загальне самопочуття, якість сну, а також можливі проблеми в інтимній сфері. Також вони стосуються ставлення до рідних, близьких та оточуючих, включаючи батьків, братів, сестер, друзів, школу, навчання та інші аспекти, а також до деяких абстрактних категорій, наприклад, настанов, критики, законів і правил.

Для проведення дослідження необхідно від 30 до 60 хвилин. Респондентам надається можливість вибору одного чи кількох (не більше трьох) відповідей на кожну тему або відмова взагалі від відповіді. Потім з того ж набору варіантів пропонується виділити найменш підходящі на думку респондента відповіді, які відкидаються. Ця свобода вибору може допомогти краще розкрити систему відносин, ніж типові альтернативи типу "так" чи "ні", що зазвичай застосовуються в більшості психологічних опитувальників. Однак значення зроблених виборів залишається невідомим для респондентів.

В обох аналізах дозволяється відмовитися від вибору відповіді в окремих таблицях (проставляючи 0 у реєстраційному бланку). Якщо кількість таких відмов в обох дослідженнях у сумі становить 7 і більше, то це свідчить або про труднощі роботи з опитувальником через слабкий рівень інтелекту (може зустрічатися за наявності легкої дебільності), або, якщо інтелект достатньо високий, але респондент має від'ємне ставлення до дослідження і не хоче, щоб його тестували та досліджували. Під час отримання реєстраційних бланків необхідно одразу перевірити, щоб в якійсь графі не було більше трьох виборів, а якщо все ж-таки так сталося, то одразу запропонувати респондентові скоротити кількість виборів. Якщо ж кількість відмов становить 7 та більше, потрібно спробувати скоротити їх кількість.

Обробка результатів. Інтерпретація тесту проводиться за допомогою коду. Цей код складений на підставі статистично достовірних ($p < 0,005$) виборів саме для підлітків даного типу, який визначався за певною клінічною оцінкою. Символи коду у вигляді літер відповідають балам на користь відповідних типів: подвоєні та потроєні літерні символи означають, що за цей вибір нараховуються два або три бали на користь відповідного типу. За один вибір можуть нараховуватись бали на користь двох або більше типів.

Для обчислення балів дуже зручно використовувати графіки. На них бали підсумовуються арифметично на користь кожного типу і кожного показника, отриманих у першому і другому дослідженні, тобто вони всі відображаються на графіках. До них додаються додаткові бали на основі оцінки побудованого графіка. Варто зазначити, що діагностика типів акцентуацій характеру і психопатій є основною процедурою діагностики. За інструкцією ця процедура здійснюється за допомогою таких правил:

Правило 0. Тип може вважатися невизначеним, якщо за шкалою об'єктивної оцінки не було отримано мінімальне діагностичне число (МДЧ) балів для жодного з типів.

Правило 1. У разі якщо МДЧ все ж-таки досягнуто, або навіть завищене тільки для одного типу, то цей тип діагностується (окрім випадків, передбачених у правилах 2 і 3).

Правило 2. У разі якщо встановлюється наявність дисимуляції, то типи «Ц» і «К» не діагностуються незалежно від числа набраних на їх користь балів.

Правило 3. У разі якщо реакція емансипації виражена у самооцінці («Е» більше або дорівнює 4), то типи «С» і «П» не діагностуються незалежно від числа набраних балів на їхню користь.

Правило 4. У разі якщо МДЧ досягнуто або перевищено щодо типу «К» і ще іншого або інших видів, то тип «К» не діагностується незалежно від кількості набраних балів на його користь.

Правило 5. У разі якщо після винятків, які впливають з правил 2, 3 і 4 виявляється, що МДЧ досягнуто або перевищено щодо ще двох типів, то: а) у разі сумісних поєднань за правилами діагностується змішаний тип б) у випадках інших поєднань, що визнані несумісними, діагностується той з двох типів, на користь якого отримано більшу перевагу в балах над його МДЧ; в) якщо у двох несумісних між собою типів є однакове в числі балів перевищення над їх МДЧ, то для виключення одного з типів користуються таким принципом домінування, за яким зберігається тип, вказаний після знака рівності. Правило 6. Якщо на користь будь-якого типу набрано настільки велику кількість балів, що перевищення над його МДЧ більше перевищення іншого (інших) типів виявляється не менш, ніж на 4 бали, то ці відстаючі на 4 і більше балів типи не діагностуються навіть, якщо поєднання з ними сумісно.

Правило 7. У разі якщо МДЧ досягнуто або перевищено щодо трьох і більше типів і за встановленими вище правилами 2, 3, 4 і 6 не вдається скоротити їх до двох, то серед цих типів відбираються два, на користь яких отримано найбільше перевищення в балах над їх МДЧ, і далі діють за правилом 5.

Правило 8. У всіх інших випадках, коли необхідно вибрати між декількома типами, щодо яких МДЧ досягнуто або отримано однакову кількість балів, що перевищує їх МДЧ, діагностується 1-3 типи, які відповідно до правила 5 поєднуються з найбільшим числом з інших порівнюваних чисел.

Особистісний тест Г. Шмішека призначений для виявлення акцентуації характеру у людини. Цей метод базується на типологічному підході до дослідження акцентуацій. Існують дві версії цього тесту: для дорослих і для дітей. Вони відрізняються лише формулюванням питань, але процедура проведення і підрахунок балів однакові. Тест складається з 88 питань, на які потрібно відповісти "так" або "ні". За допомогою цієї методики можна

визначити 10 типів акцентуацій особистості (відповідно до класифікації К. Леонгарда, описаної в Розділі 1):

Гіпертимний тип характеризується підвищеним настроєм, оптимізмом і високою активністю. Дистимний тип проявляє зниженій настрій, песимізм та загальмованість, з фіксацією на тінювих аспектах життя. Циклотимний тип характеризується зміною між гіпертимними і дистимними фазами. Емотивний тип подібний до афективно-екзальтованого, але менш бурхливий, з високою чутливістю і вразливістю. Демонстративний тип виявляється в підвищеній здатності до витіснення. Застрягаючий тип характеризується сильною стійкістю афекту. Педантичний тип має підвищену інертність психічних процесів, ригідність і слабкість у витісненні травматичних переживань. Тривожний тип характеризується схильністю до страхів, лякливостю і постійною боязкістю. Збудливий тип проявляється в підвищеній імпульсивності та недостатньому контролі над спонуканнями. Афективно-екзальтований тип відрізняється легким переходом від захопленості до смутку, зі станами екстазу і смутку як основними характеристиками.

Обробка результатів у даному тесті виконується простіше, ніж у попередньому опитувальнику за Личком А. Після проведення опитування, потрібно порахувати кількість відповідей «так» (+) на певні питання і кількість відповідей «ні» (-) на інші. Потім ці суми потрібно помножити на відповідні числа з даної шкали (табл. 2.1). Максимальна сума балів після множення складає 24 бали. Зазвичай, вважається, що акцентуація присутня, якщо сума балів перевищує 12. Якщо ж жодна з властивостей не перевищує 12 балів, можна порахувати середній показник серед усіх властивостей і звернутися до тих властивостей, показник яких вищий за середній. Хоча за практичним застосуванням опитувальника, сума балів в діапазоні від 15 до 19 вказує лише на тенденції до того чи іншого типу акцентуації характеру. Тільки при перевищенні 19 балів риса характеру вважається

акцентуваною. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «чіткого профілю особистісної акцентуації».

Таблиця 2.1 – Визначення числа-множника для кожної шкали особистісного опитувальника Г. Шмішека

Назва шкали/акцентуації	Відповідне число-множник
Гіпертимний тип	Σ балів $\times$ 3
Дистимний тип	Σ балів $\times$ 3
Циклотимний тип	Σ балів $\times$ 3
Емотивний тип	Σ балів $\times$ 3
Демонстративний тип	Σ балів $\times$ 2
Застрагаючий тип	Σ балів $\times$ 2
Педантичний тип	Σ балів $\times$ 2
Тривожний тип	Σ балів $\times$ 3
Збудливий тип	Σ балів $\times$ 3
Афективно-екзальтований	Σ балів $\times$ 6

Зважаючи на тему "Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру", ми розробили опитувальники для підлітків, педагогів та батьків. Кожен опитувальник має свою мету.

Мета опитувальника для підлітків: Оцінити рівень задоволеності підлітків зі своїм психологічним станом та визначити їх потреби в психолого-педагогічній підтримці, зокрема у контексті їхньої особистісної акцентуації.

Мета опитувальника для педагогів: Виявити ступінь обізнаності педагогів щодо психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру та їхню готовність до співпраці зі спеціалістами для підтримки психічного здоров'я учнів.

Мета опитувальника для батьків: Дослідити рівень розуміння батьками проблем та викликів, з якими зіткнуться їхні підлітки у зв'язку з особливостями їхньої акцентуації характеру, та їхню готовність до співпраці з освітніми та психологічними закладами для надання підтримки дітям.

Особливості застосування цих опитувальників можуть включати:

- Адаптація питань до конкретного віку та інтересів цільової групи.
- Забезпечення конфіденційності та анонімності відповідей.
- Залучення кваліфікованих фахівців для аналізу результатів та розробки подальших рекомендацій.
- Врахування етичних принципів у проведенні дослідження та інтерпретації отриманих даних.
- Використання результатів для подальшого вдосконалення системи психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру.

2.2 Аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація

Перед аналізом результатів емпіричного дослідження щодо психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру ми спочатку проведемо аналіз виявлення особливостей характеру підлітків у загальній вибірці досліджених (n=40). Мета - визначити акцентуації характеру згідно з методикою психодіагностичного опитувальника А. Личка (ПДО) та особистісного опитувальника Г. Шмішека.

Велика частина учасників дослідження складається з підлітків віком від 15 до 17 років. Більшість учасників – особи жіночої статі. Приблизно половина учасників оцінює своє емоційне самопочуття як середнє або добре.

Після отримання заповнених реєстраційних бланків ми відразу перевіряли, щоб кількість виборів у кожній графі не перевищувала трьох. Якщо виявлялося, що кількість виборів перевищує допустимий ліміт, ми пропонували респондентам скоротити кількість виборів.

Інтерпретація тесту здійснювалася за допомогою спеціального коду, який був вказаний у попередньому розділі. Цей код базувався на статистично достовірних даних ($p < 0,005$) щодо виборів, характерних саме для підлітків

даного типу, що був визначений за певною клінічною оцінкою. Символи цього коду у вигляді літер відповідали балам на користь відповідних типів: подвоєні та потроєні літерні символи вказували на нарахування двох або трьох балів на користь відповідного типу. За один вибір можна було нараховувати бали на користь двох або більше типів.

Результати проведеного дослідження показали, що серед підлітків є як виражені акцентуації характеру, так і приховані (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Показники типів акцентуацій характеру підлітків

	Виражена акцентуація кількість осіб (%)	Прихована акцентуація кількість осіб (%)
гіпертимний	2 (5,0 %)	10 (25 %)
застряглий	9 (22,5%)	13 (32,5%)
емотивний	7 (17,5%)	11 (27,5%)
педантичний	6 (15%)	12 (30%)
тривожний	8 (20%)	14 (35%)
циклотимний	10 (25%)	13 (32,5%)
демонстративний	5 (12,5%)	12 (30%)
збудливий	12 (30%)	10 (25 %)
дистимний	7 (17,5%)	10 (25%)
екзальтований	8 (20%)	11 (27,5%)

Як показують дані, найбільш поширеним серед підлітків є збудливий тип акцентуації характеру (30 %). Характеристики цього типу включають низьку схильність до спілкування, уповільнення вербальних та невербальних реакцій. Такі підлітки мають тенденцію до грубості, конфліктів та сварок. У емоційно спокійному стані вони відзначаються добросовісністю, охайністю, любов'ю до тварин і дітей. Проте, під час збудження вони погано контролюють свою поведінку.

20% підлітків мають екзальтований тип акцентуації характеру. Підлітки з ознаками характеру екзальтованого типу характеризуються емпатією, альтруїзмом, вони схильні до впливу моментальних настроїв та можуть потрапляти в паніку. Вони часто сперечаються, але не доходять до конфліктів.

Так, 25 % підлітків виявляють циклотимічний тип акцентуації характеру, що свідчить про їх емоційну нестабільність. У періоди ейфорії вони проявляють енергійність, життєрадісність та комунікабельність, тоді як у періоди зневіри спостерігається різке зниження контактності, скромність у словах. Хоча такі підлітки рідко вступають у конфлікти, вони відкидають попередні захоплення, втрачають інтерес до діяльності, тяжко переносять незначні неприємності, відповідають роздратовано, грубо та сердито на зауваження, що поглиблює їх впадання у враження. Такий стан може спричинити гостру афективну реакцію. Емоційні перевантаження, виконання напруженої роботи протягом тривалого часу, швидка зміна умов і стилю життя, монотонність та відсутність різноманітних позитивних вражень впливають на стан підлітка.

Для 22,5 % підлітків характерним є застрягаючий тип акцентуації характеру. Ці особи відрізняються помірною комунікабельністю, занудливістю та мовчазністю. Вони проявляють пильність та недовіру до людей, чуттєвість до образ, а також характеризуються застряганням емоційного стану, високою стійкістю та тривалістю емоційної реакції, вразливістю. Отже, важливо враховувати, що навіть ненавмисно образивши чи вразивши такого підлітка, вчитель може на довгий час втратити з ним особистий контакт.

Для 20 % підлітків характерний тривожний тип акцентуації характеру. Вони відрізняються низькою комунікабельністю, образливістю, вразливістю та сором'язливістю, що перешкоджає їм наближенню до оточуючих.

Також 17,5 % мають дистимний тип акцентуації характеру, відрізняючись низькою комунікабельністю, пасивністю, уповільненістю мислення, песимістичним настроєм та закритим способом життя.

Емотивний тип акцентуації характеру переважає у 17,5 % підлітків, які характеризуються емоційністю, вразливістю, тривожністю, балакучістю, сльозливістю та відданістю. Вони дуже рідко потрапляють у конфлікти, образи зберігають у собі.

Також 15 % підлітків виявляють педантичний тип акцентуації характеру і характеризуються жорсткістю, малорухливістю психічних процесів. Вони дуже точні, охайні, приділяють особливу увагу чистоті і порядку, дотримуються принципу сумлінності, мають високу стійкість і орієнтуються на високу якість роботи. Демонстративний тип акцентуації характеру характерний для 16,7% підлітків. Головною особливістю цього типу акцентуації є потреба уваги до власної особистості, егоцентризм, бажання виділятися. І лише 5 % підлітків мають гіпертимний тип акцентуації характеру. Основною особливістю гіпертимів є їхня велика рухливість, активність, схильність до жартів, непосидючість, комунікабельність, балакучість. Отже, серед досліджених 30 підлітків переважають возбудливий, екзальтований і циклотимний типи виражених акцентуацій характеру, проте у половини з них присутній прихований циклотимний тип акцентуації, що є характерним для підліткового віку.

Далі, для досягнення повного розуміння та наочності, були узагальнені результати за кожною шкалою і обчислено відсоткове співвідношення типів акцентуацій характеру (рис. 2.1). Представлена об'ємна кругова діаграма відображає присутність кожного типу акцентуації характеру серед наших об'єктів дослідження у відсотках, з якої відразу видно найпоширеніший та найменше поширений типи акцентуацій характеру в групі об'єктів дослідження.

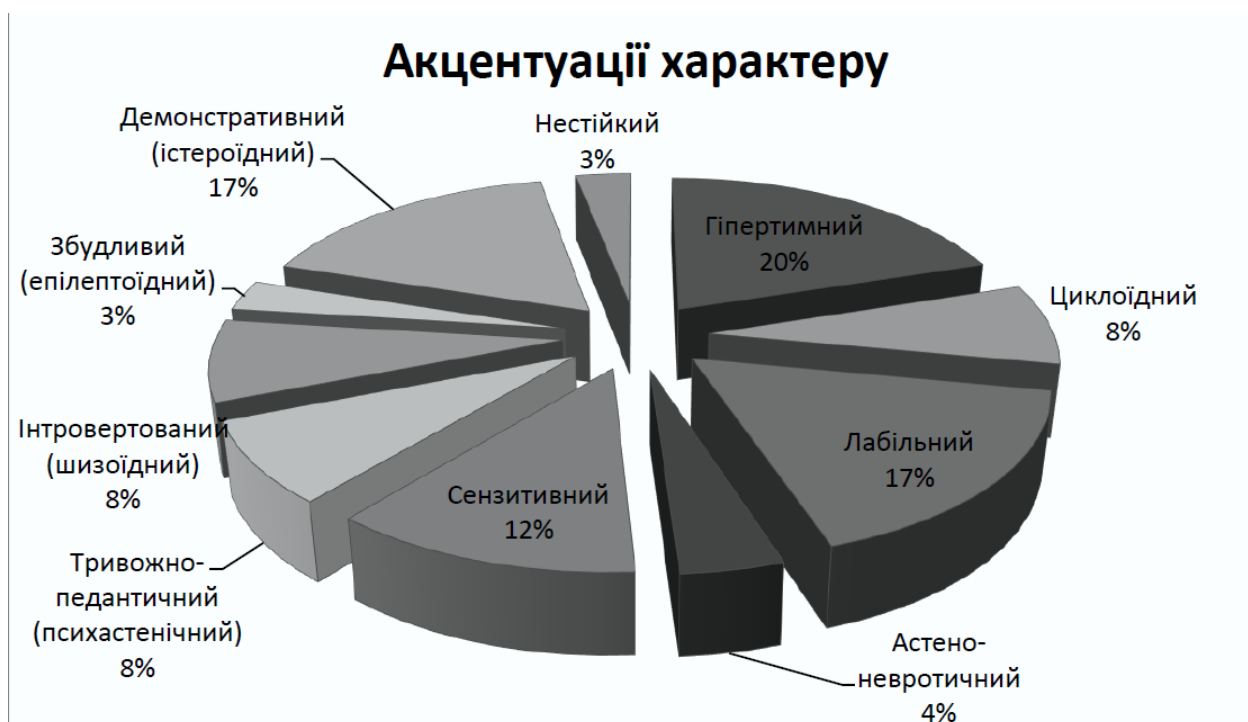

Рисунок 2.1 – Співвідношення акцентуацій характеру серед підлітків

Отже, на основі адаптованого анкетування для визначення акцентуацій характеру у підлітків, розробленого А. Є. Личком, отримані наступні висновки: 20% підлітків мають гіпертимний тип, 8% - циклоїдний, 17% - лабільний, 4% - астено-невротичний, 12% - сензитивний, 8% - тривожно-педантичний (психастенічний), 8% - інтровертований (шизоїдний), 3% - збудливий (епілептоїдний), 17% - демонстративний (істероїдний), і 3% - нестійкий.

Отже, серед підлітків цієї групи найбільш поширений тип акцентуації характеру - гіпертимний, також відомий як надактивний тип. Характеризується він постійним бадьорим настроєм, підвищеним енергетичним рівнем, надмірною активністю та потребою у постійному спілкуванні, а також тенденцією розпочинати багато справ і не завершувати їх. На другому місці йде лабільний тип, який характеризується великою змінливістю настрою і непередбачуваністю. Навіть незначні події, такі як випадкове слово чи непривітний погляд, можуть змінити їх настрій. Ще одним вираженим типом серед підлітків є демонстративний (істероїдний), який характеризується великим егоцентризмом, непереборною потребою

уваги до себе, захопленням і здивуванням. Важливо зауважити, що для визначення рівня демонстративності ми враховували додаткові показники, пов'язані зі шкалою контролю, тому вивчення цього типу потребує особливої уваги та ретельного аналізу деталей. Інші типи акцентуацій характеру менш поширені серед наших респондентів, проте також вимагають подальшого вивчення і уваги.

Цей анкетний інструмент включає в себе декілька додаткових шкал, які можуть бути корисними при вирішенні певних аспектів психологічної діагностики, хоча їх використання не є обов'язковим. Однією з таких додаткових шкал є шкала ризику соціальної дезадаптації.

Основну увагу привертають два типи ознак ризику дезадаптації. Перша ознака - високий показник балів у типі акцентуації характеру, який був діагностований. Зокрема, при мінімальному діагностичному значенні в 6-7 балів, результат в 10-13 балів для лабільного, гіпертимного, шизоїдного, сензитивного, нестійкого та істероїдного типів свідчить про ризик дезадаптації. Варто зазначити, що для епілептоїдного типу такий високий показник не є показником ризику дезадаптації, оскільки може бути пов'язаний з "гіперсоціальними епілептоїдами", де риси типу акцентуації характеру можуть бути особливо вираженими. Другий тип ознак - це високі показники для типів, які майже не сумісні або полярні відносно діагностованого типу акцентуації характеру. Наприклад, високі показники епілептоїдності для сензитивного та гіпертимного типів, вираженої шизоїдності для лабільного типу, і навпаки, або психастенічності для істероїдного типу, циклоїдності та астенічності для нестійкого типу. Також можливо, що дискордантні риси характеру (тобто несхожість за певною ознакою) можуть бути дезадаптуючими факторами. Крім того, протилежні риси також можуть бути проявом гіперкомпенсації.

Під час нашого дослідження учасникам пропонувалося пройти особистісний опитувальник Г. Шмішека для визначення акцентуацій

характеру. Ми вибрали цей опитувальник через його унікальні характеристики, що відрізняються від попереднього методу психодіагностики. Для отримання більш об'єктивної оцінки особистості ми використовуємо різні методики визначення акцентуацій характеру.

Учасникам надавалися бланки відповідей на 88 запитань, які стосувалися характеру особистості, на які вони мали відповісти "так" або "ні". Обробка результатів цього тесту була набагато простішою, ніж у попередньому опитувальнику від Личка А. Є. Після проходження опитування ми підраховували кількість позитивних відповідей (+) на певні питання та кількість негативних відповідей (-) на інші, і потім здійснили сумування, помноження на відповідне число за кожною шкалою.

Отже, при аналізі результатів ми опиралися на ці дані за кожною властивістю характеру, які представлені у вищезазначеній таблиці. Обробка цього опитувальника зайняла менше часу, ніж опитувальник А. Є. Личка, але якість проведеного опитування цим не постраждала. Для більшого зрозуміння та наглядності ми підсумували результати за кожною шкалою і вираховували відсоткове співвідношення типів акцентуацій характеру (див. рисунок 2.2). Цей об'ємний круговий діаграма демонструє присутність кожного типу акцентуації характеру серед наших досліджуваних підлітків у відсотках, наголошуючи на домінуючому типі акцентуації характеру, а також на тому, який зустрічається найрідше в групі досліджуваних.

Акцентуації характеру

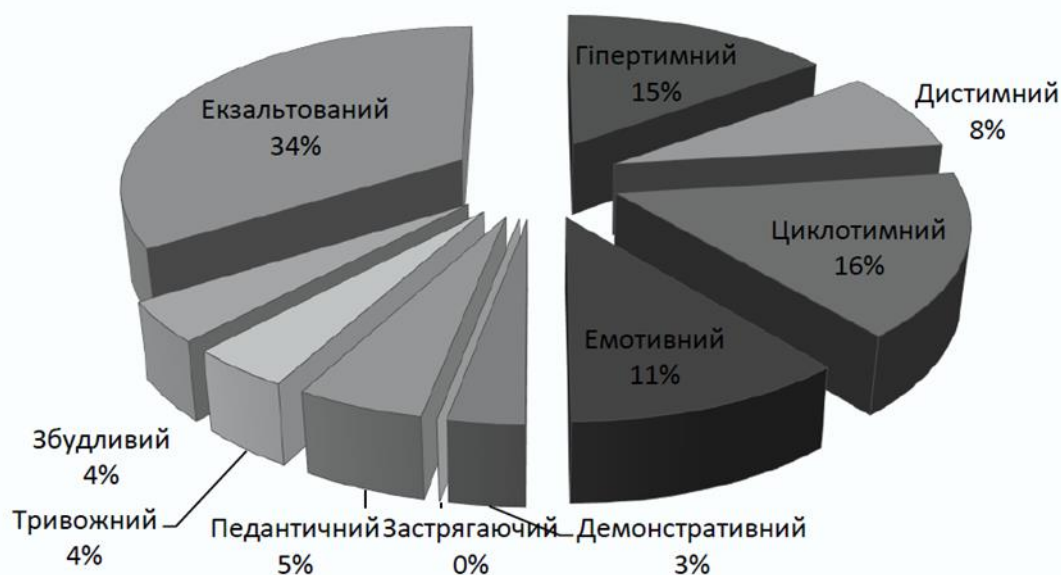

Рисунок 2.2 – Співвідношення типів акцентуацій характеру

Отримані дані вказують на відсоткове розподіл типів акцентуацій характеру серед підлітків за опитувальником Г. Шмішека: гіпертимний тип – 15%, дистимний – 8%, циклотимний – 16%, емотивний – 11%, демонстративний – 3%, застрягаючий – 0%, педантичний – 5%, тривожний – 4%, збудливий – 4%, і екзальтований – 34%.

Таким чином, згідно з результатами дослідження, переважаючим типом акцентуації характеру серед підлітків у даній групі є екзальтований. Це свідчить про схильність до афективної екзальтації, що має близьке становище до демонстративності, особливо у виявленні емоцій, що визначається також темпераментом.

Афективно-екзальтований тип особистості, також відомий як "людина настрою", відзначається значною легкістю зміни емоцій від захоплення до печалі. Часті зміни настрою є характерною рисою цього типу, що робить прогнозування їх важким. Такий вибух емоцій може суттєво впливати на поведінку у повсякденному житті, особливо в конфліктних ситуаціях.

Під час розмови з учасниками, які мають афективно-екзальтований тип акцентуації характеру, ми виявили, що вони справді непередбачувані у конфліктних ситуаціях. Іноді вони самі здивовані тим, як раптово їх настрій і ставлення до конфлікту та його учасників може змінюватися.

Бажання брати участь у конфліктах в них залежить від їхнього настрою та стану особистості, характерних для афективно-екзальтованого типу. Ми виявили, що цей тип займає 34% серед інших типів акцентуацій у нашій досліджуваній групі, що є цікавим відкриттям наших досліджень, проведених за допомогою опитувальника Г. Шмішека.

Після аналізу результатів опитувальника з підлітками з проблеми "Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру" можна зробити наступні висновки. Велика частина учасників опитування складається з підлітків віком від 15 до 17 років. Більшість учасників опитування – особи жіночої статті. Приблизно половина учасників оцінює своє емоційне самопочуття як середнє або добре. Близько третини підлітків стикалися зі стресом або тривогою за останній місяць, і більшість з них зазначають, що справляються з цими почуттями, використовуючи різні стратегії, такі як спорт, спілкування з друзями, тощо.

Майже всі підлітки помічали в собі відмінності в характері порівняно з іншими підлітками. Серед сильних сторін підлітків найчастіше вказуються самостійність та емпатія. Близько половини учасників отримують психологічну або педагогічну підтримку від школи чи інших установ. Найчастіше вони хочуть отримати підтримку в емоційних справах і поради з управління стресом. Понад половина підлітків вважає, що психолого-педагогічний супровід допомагає їм у вирішенні проблем та розвитку. Близько третини підлітків відчувають проблеми у взаємодії з оточуючими через їхній характер.

Ці результати допомагають зрозуміти емоційний стан та потреби підлітків у контексті психолого-педагогічного супроводу, а також виявити можливі проблеми та виклики, з якими вони зіткнулися.

Таким чином, ступінь розуміння підлітками про їхню власну психологічну складність та потреби у підтримці виявився відносно низьким. Більшість учасників виявили нестачу знань про власні психологічні потреби та можливості звернутися за допомогою. Чимало підлітків визнали наявність емоційних проблем та стресових ситуацій у їхньому житті, проте лише обмежена кількість з них шукала допомогу або консультацію в цій справі.

Більшість підлітків виявили певний рівень відчуття соціальної підтримки від своїх родин та друзів, проте більшість не розуміють, як ця підтримка може бути розширена на психологічні аспекти їхнього життя. Існують певні тенденції в сприйнятті підлітками психологічно-педагогічної підтримки. Деякі виявили зацікавленість у групових заняттях, під час яких можна обговорювати власні проблеми, тоді як інші надають перевагу індивідуальним консультаціям з фахівцями. Багато підлітків висловили бажання отримати більше інформації про психологічні аспекти свого розвитку та методики саморозвитку, що свідчить про їхню готовність до співпраці у питаннях свого психологічного здоров'я.

Загальною висновком в тому, що необхідно вдосконалити систему психолого-педагогічної підтримки підлітків, звертаючи увагу на їхні конкретні потреби та унікальні характеристики. Додаткові ресурси та програми психологічної підтримки можуть бути розроблені з урахуванням виявлених у опитуванні потреб.

Результати опитувальника для педагогів щодо психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру говорять про те, що більшість учасників опитування є педагогами середнього віку (31-50 років). Практично рівна кількість чоловіків та жінок взяли участь у дослідженні. Педагоги переважно вважають рівень психічного здоров'я

підлітків середнім. Вони найчастіше помічають у підлітків проблеми зі спілкуванням та емоційною нестабільністю. Практично всі педагоги використовують індивідуальні консультації для роботи з підлітками. Більшість також застосовують групові заняття та тренінги з емоційного розвитку.

Більшість педагогів вважає, що психолого-педагогічний супровід ефективний у роботі з підлітками з акцентуаціями характеру. Однак, часто вказується на недостатню підтримку адміністрації школи та проблеми з встановленням контакту з підлітками.

Також, з'ясувалося, що більшість педагогів відзначають важкість у встановленні контакту з підлітками та незнання ефективних методів впливу. Ці результати вказують на важливість психолого-педагогічного супроводу підлітків та виявляють ключові проблеми та виклики, з якими зіткнулися педагоги у цій сфері.

Таким чином, ці результати свідчать про кілька ключових аспектів:

- Психічне здоров'я підлітків: Більшість педагогів вважають, що рівень психічного здоров'я підлітків є середнім. Це може вказувати на те, що багато підлітків зазнають певних труднощів чи стресів у їхньому житті.

- Психолого-педагогічний супровід: Педагоги використовують різноманітні методи, такі як індивідуальні консультації та групові заняття, для надання підтримки підліткам. Це свідчить про усвідомлення педагогами важливості психологічної та педагогічної підтримки учнів.

- Ефективність супроводу: Більшість педагогів вважають, що психолого-педагогічний супровід є ефективним. Однак, вони також вказують на певні проблеми, такі як недостатня підтримка адміністрації школи та важкість у встановленні контакту з підлітками.

- Проблеми: Педагоги найчастіше вказують на важкість у встановленні контакту з підлітками та незнання ефективних методів впливу. Це може бути наслідком складнощів у спілкуванні з цією віковою групою

або необізнаності з психологічними та педагогічними методиками роботи з ними.

У цілому, результати свідчать про важливість подальшого розвитку психолого-педагогічного супроводу підлітків та підтримки педагогів у цій сфері, зокрема у плані надання їм додаткових знань та навичок для роботи зі складнощами, що виникають у цьому процесі.

Результати опитувальника для батьків щодо психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру вказують на кілька ключових моментів. Більшість батьків оцінюють рівень психічного здоров'я своїх дітей як середній. Це може свідчити про те, що батьки сприймають певні проблеми чи стреси, з якими зіштовхуються їхні діти, але не вважають їх дуже серйозними. Більшість батьків спілкуються зі своїми дітьми про їхнє психічне становище та проблеми щодня або кілька разів на тиждень. Це свідчить про те, що батьки бажають бути в курсі справ їхніх дітей і готові підтримати їх у важкі моменти.

Значна кількість респондентів-батьків мають інформацію про психологічний супровід та підтримку, яку можуть отримати їхні діти у школі або інших навчальних закладах. Це важливо, оскільки батьки можуть бути ключовими партнерами у процесі психолого-педагогічного супроводу. Батьки найчастіше вказують на труднощі у навчанні та спілкуванні з ровесниками як головні проблеми їхніх дітей. Крім того, вони мають конкретні очікування від психолого-педагогічного супроводу, такі як підтримка в управлінні стресом та розвиток навичок міжособистісного спілкування. Взагалі, результати показують, що батьки цікавляться психічним здоров'ям своїх дітей та готові підтримати їх у цьому процесі. Вони також усвідомлюють важливість психолого-педагогічного супроводу у школі та мають конкретні очікування щодо його результатів.

Отримані результати свідчать про те, що батьки демонструють високий рівень уваги до психічного здоров'я своїх дітей та готовність допомагати їм у

вирішенні проблем. Особливо важливо, що більшість батьків активно спілкуються зі своїми дітьми про їхні емоційні стани та проблеми, що створює сприятливі умови для виявлення та вирішення потенційних труднощів.

Також, знання батьків про можливості психолого-педагогічного супроводу в навчальних закладах та їхні очікування щодо цього супроводу свідчать про їхню готовність співпрацювати з учителями та шкільним психологом для забезпечення успішного розвитку своїх дітей.

Проблеми, визначені батьками, такі як труднощі у навчанні та спілкуванні з ровесниками, можуть вказувати на потребу в додатковій підтримці та індивідуальному підході до кожного підлітка. Це може означати необхідність розробки програм та заходів, спрямованих на покращення навчальних та соціальних навичок учнів з різними потребами.

Узагальнюючі отримані результати по всім трьом опитувальникам, свідчить про те, що психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру має важливе значення для їхнього психічного здоров'я та соціального розвитку. Усі три категорії учасників опитування (підлітки, педагоги, батьки) виявили глибокий інтерес до цієї теми та показали готовність до співпраці для покращення умов навчання та життя підлітків. Підлітки вказали на свою готовність до отримання підтримки та порад у вирішенні проблем та розвитку, педагоги проявили бажання залучати більше методик та програм для роботи з цією аудиторією, а батьки виявили зацікавленість у підтримці дитячого психічного здоров'я та сприянні його розвитку. Ці дані підкреслюють необхідність подальшої роботи у напрямку розвитку і впровадження програм психолого-педагогічного супроводу для підлітків з акцентуаціями характеру та сприяння формуванню їхньої психічної стійкості та соціальної компетентності.

2.3 Практичні рекомендації учасникам психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру

Психолого-педагогічний супровід підлітків з різними типами акцентуацій характеру може включати різноманітні шляхи та методи. Деякі з них включають такі аспекти (рис.2. 3).

Рисунок 2.3 – Шляхи та методи психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру

- Індивідуальні консультації: Проведення індивідуальних консультацій з психологом або педагогом для підтримки підлітка в розумінні й управлінні своїми емоціями та розвитку позитивних стратегій.
- Групові тренінги: Організація групових занять для підлітків, де вони можуть навчатися способам керування стресом, вирішенню конфліктів, розвитку соціальних навичок тощо.

– Підтримка в шкільному середовищі: Створення позитивного і відкритого шкільного клімату, де підлітки з різними типами акцентуацій характеру відчувають себе захищеними і впевненими. Це може включати розвиток адаптивних програм та психологічну підтримку в школах.

– Співпраця з батьками: Залучення батьків до процесу психолого-педагогічного супроводу, надання їм необхідної інформації та підтримки для розвитку ефективних стратегій взаємодії з підлітками вдома.

– Розвиток саморегуляції: Навчання підлітків навичкам саморегуляції, включаючи методи релаксації, свідомого дихання, медитації, що допомагають їм керувати своїми емоціями та стресом.

– Інтеграція в освітню програму: Впровадження в навчальну програму спеціальних модулів з розвитку емоційного інтелекту, комунікаційних навичок та підтримки ментального здоров'я.

Ці шляхи можуть застосовуватися окремо або в поєднанні, залежно від потреб підлітків та доступних ресурсів. Важливо створювати індивідуалізовані підходи, враховуючи конкретні потреби та особливості кожного підлітка.

Рекомендацій для педагогів, які працюють з підлітками з різними типами акцентуацій характеру:

➤ Розуміння і прийняття: Намагайтеся розуміти особливості кожного підлітка, його сильні та слабкі сторони. Приймайте їх такими, які вони є, і створюйте для них сприятливу атмосферу в класі.

➤ Індивідуалізований підхід: Враховуйте індивідуальні потреби кожного учня. Намагайтеся адаптувати навчальний процес та методику викладання з урахуванням їхніх особливостей.

➤ Підтримка в емоційному розвитку: Сприяйте розвитку емоційного інтелекту учнів шляхом навчання навичкам саморегуляції, вмінню виражати свої емоції та вирішувати конфлікти.

- Співпраця зі шкільним психологом: Залучайте шкільного психолога для підтримки підлітків з різними типами акцентуацій характеру. Разом ви можете розробити ефективні стратегії супроводу та підтримки.
- Створення позитивного середовища: Створюйте позитивну та підтримуючу атмосферу в класі, де кожен учень відчуває себе комфортно та захищено.
- Залучення батьків: Встановлюйте контакт з батьками та залучайте їх до процесу навчання та підтримки підлітків. Регулярний обмін інформацією та співпраця можуть допомогти забезпечити повноцінний розвиток учнів.
- Посилання на додаткові ресурси: Надавайте педагогічні матеріали та інформацію про додаткові ресурси, які можуть бути корисними для підлітків та їхніх батьків у розвитку та підтримці.

Рекомендації спрямовані на створення сприятливого середовища для навчання та розвитку підлітків з різними типами акцентуацій характеру. Головна мета - забезпечити їм підтримку, яка допоможе їм успішно адаптуватися у навчальному середовищі та досягти успіху не лише у навчанні, а й у соціальній та особистісній сферах. Рекомендації також спрямовані на підвищення уваги до емоційного та психологічного благополуччя підлітків та надання їм засобів для подолання труднощів, з якими вони можуть зіткнутися. Всі ці заходи мають на меті сприяти повному розвитку кожної особистості та створенню позитивного середовища, де кожен учень може досягти свого потенціалу.

Подібні рекомендації розроблялися різними науковцями, педагогами, психологами та соціальними працівниками, які спеціалізуються на проблемах підлітків та їх психологічному супроводі. Наприклад: центр "Підтримка підлітків". Центр надає рекомендації педагогам, батькам та іншим особам, які працюють з підлітками, стосовно їх психологічного супроводу та розвитку. Міжнародна асоціація психологічного супроводу підлітків: Ця організація

розробляє рекомендації для психологів та педагогів, які займаються підлітками, щодо методів психологічної підтримки та розвитку. Інститут розвитку дітей та підлітків: Цей інститут розробляє програми та матеріали для педагогів та батьків щодо психологічного супроводу підлітків з різними потребами та характеристиками. Ці організації активно вивчають і розробляють стратегії психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними акцентуаціями характеру, спрямовані на забезпечення їхнього успішного розвитку та адаптації. Їхні рекомендації базуються на найновіших дослідженнях і найкращих практиках у цій області.

Аналізуючи різні джерела, такі як наукові статті, публікації в журналах, рекомендації від організацій, що спеціалізуються на психолого-педагогічному супроводі підлітків, та експертні знання з цієї галузі ми спробували розробити рекомендації. Також враховували загальноприйняті підходи та методики, що використовуються в даній області, та намагалися врахувати різноманітні потреби підлітків з різними типами акцентуацій характеру. Таким чином, розроблені рекомендації базуються на об'єктивних даних та найкращих практиках, доступних до моменту їх створення.

При розробці рекомендацій для батьків у питанні психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру ми опиралися на наступні джерела та фактори. Наукові дослідження: вивчали актуальні дослідження та наукові статті, що стосуються психологічного та педагогічного супроводу підлітків з різними особливостями характеру. Експертні знання: врахували експертні знання в галузі психології, педагогіки та психіатрії, щоб зрозуміти найкращі практики супроводу підлітків. Досвід роботи з батьками: врахували практичний досвід роботи з батьками, спілкуючись з ними та аналізуючи їхні запитання та турботи стосовно виховання дітей. Потреби підлітків: звернули увагу на потреби підлітків з різними типами акцентуацій характеру та їхній особистісний розвиток, враховуючи труднощі, з якими вони можуть зіткнутися. Культурні та

соціальні контексти: врахували культурні та соціальні аспекти, які можуть впливати на сприйняття та реакцію батьків на психологічні та педагогічні питання.

Ці фактори допомогли розробити рекомендації, які відповідають потребам та контексту батьків, які турбуються про своїх підлітків з різними особливостями характеру.

Рекомендації для батьків, які стурбовані психологічним та педагогічним супроводом підлітків з різними типами акцентуацій характеру:

➤ Зберігайте відкритість у спілкуванні: Забезпечте відкриту та довірливу атмосферу, щоб ваш підліток міг відчувати, що він може обговорювати будь-які проблеми чи турботи з вами.

➤ Пошук допомоги: Не соромтеся звернутися за допомогою до фахівців, таких як психологи чи педагоги, які мають досвід у роботі з підлітками з акцентуаціями характеру. Вони можуть надати корисні поради та підтримку.

➤ Спостереження за змінами: Будьте уважними до змін у поведінці вашого підлітка. Якщо ви помітили які-небудь зміни, спробуйте встановити з ним відкрите спілкування, щоб з'ясувати можливі причини.

➤ Створення позитивного середовища: Створіть сприятливе та позитивне середовище вдома, щоб ваш підліток міг відчувати себе комфортно та захищено.

➤ Саморозвиток і самопізнання: Підтримуйте розвиток самосвідомості та самопізнання у вашого підлітка. Допомагайте йому зрозуміти його сильні та слабкі сторони, а також розвивати навички саморегуляції.

➤ Підтримка навчання та розвитку: Забезпечте підтримку у навчанні та розвитку вашого підлітка. Сприяйте його інтересам та заохочуйте до самостійного вивчення нових речей.

➤ Будьте терплячими і відкритими: Пам'ятайте, що кожен підліток унікальний, і процес виростання може бути складним індивідуально для кожного. Будьте терплячими та відкритими до його потреб і емоцій.

Ці рекомендації можуть допомогти батькам ефективно супроводжувати своїх підлітків з різними типами акцентуацій характеру та створити позитивне середовище для їхнього розвитку.

Зважаючи на особливості підліткового віку та різноманітність типів акцентуацій характеру, ось *деякі рекомендації для підлітків*:

➤ Розуміння себе: Спробуйте краще зрозуміти свої власні почуття, бажання та мотивації. Проводьте час, щоб подумати про свої сильні та слабкі сторони, і приймайте себе таким, який ви є.

➤ Розвиток навичок управління емоціями: Вивчіть різні методи управління стресом, такі як дихальні вправи, медитація чи йога. Пам'ятайте, що важливо не приховувати свої емоції, а вміти адекватно виражати їх.

➤ Підтримка від друзів та родини: Не соромтеся звертатися за підтримкою до своїх друзів та членів родини, коли вам потрібно. Важливо мати людей, на яких можна покласти в складних ситуаціях.

➤ Планування часу: Навчіться ефективно розподіляти свій час між навчанням, відпочинком та розвагами. Пам'ятайте, що збалансоване життя допоможе вам зберегти енергію та емоційне благополуччя.

➤ Розвиток способів взаємодії з оточуючими: Вивчіть способи ефективного спілкування та взаємодії з різними людьми. Пам'ятайте про важливість слухання та розуміння поглядів інших.

➤ Пошук підтримки від професіоналів: Якщо у вас виникають серйозні проблеми зі здоров'ям чи емоційним станом, не соромтеся звертатися за допомогою до психолога або педагога. Вони можуть надати вам необхідну підтримку та поради.

➤ Розвиток самопізнання та саморозвитку: Займайтеся самопізнанням та розвитком особистості. Визначте свої цілі та прагніть до

них, розвивайте свої інтереси та здібності, і намагайтеся стати кращою версією себе кожен день.

Ці рекомендації спрямовані на покращення самопізнання, емоційного благополуччя та соціальних навичок підлітків у контексті їхніх унікальних особистісних характеристик.

Висновок до розділу.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей підлітків з різними типами акцентуацій характеру є важливим кроком у розумінні їхнього психічного розвитку. Воно вказує на значущі відмінності у сприйнятті та адаптації до навколишнього середовища у різних групах підлітків. Ці дослідження підкреслюють необхідність індивідуалізованого підходу до підлітків з урахуванням їхніх типів акцентуацій характеру. Вони дають можливість розробляти ефективні стратегії підтримки та розвитку особистості з урахуванням їхніх психологічних особливостей. Такі дослідження сприяють вдосконаленню методів психологічної допомоги та підтримки підлітків у їхньому соціальному та особистісному розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз вивчення акцентуацій характеру являє собою важливу складову психологічної науки, яка вивчає відмінності особистості та їх вплив на життя людини. Зарубіжні та вітчизняні дослідження у цій галузі виявили різноманітність акцентуацій характеру та їх вплив на поведінку та соціальні відносини. Особливий акцент на дослідження акцентуацій характеру в підлітковому віці вказує на важливість розуміння цього періоду життя, коли відбувається активний розвиток особистості. Прояви акцентуацій характеру у підлітковому віці можуть мати великий вплив на психологічний стан та поведінку особистості, тому вивчення цієї проблематики є актуальним завданням для науковців та практиків.

2. Емпіричне дослідження особливостей підлітків з різними типами акцентуацій характеру є необхідним для розуміння їхньої психічної динаміки та адаптації. Це дослідження може виявити відмінності у сприйнятті світу, способі взаємодії з оточуючим середовищем та стратегіях поведінки між різними групами підлітків. Знання про типи акцентуацій характеру у підлітковому віці може допомогти визначити ризики психічних розладів та вчасно запобігти їх розвитку. Емпіричні дані можуть сприяти розробці індивідуалізованих програм психологічної підтримки та корекції для підлітків з різними акцентуаціями характеру. Вивчення цієї проблематики може допомогти психологам, вчителям та батькам зрозуміти і краще підтримати підлітків у їхньому особистісному та соціальному розвитку. Результати дослідження можуть бути використані для оптимізації методів виховання та навчання підлітків. Розуміння особливостей підліткового віку з урахуванням акцентуацій характеру дозволить більш ефективно працювати з цією віковою групою. Емпіричні дані можуть служити основою для розробки інтервенційних програм з психологічної підтримки та профілактики відхилень у підлітковому віці. Урахування типів акцентуацій характеру у підлітків може сприяти створенню більш гуманних та ефективних стратегій

взаємодії з цією групою. Вивчення цієї проблеми має важливе значення для подальшого розвитку психологічної науки та практики. Врахування особливостей акцентуацій характеру може допомогти створити сприятливі умови для розвитку підлітків та їхньої успішної соціалізації.

3. Розробка практичних рекомендацій для учасників психолого-педагогічного супроводу підлітків з різними типами акцентуацій характеру є ключовою для забезпечення їхнього ефективного розвитку та адаптації. Перш за все, важливо надавати індивідуалізовану підтримку кожному підлітку, враховуючи його особливості та потреби. Розуміння типу акцентуації характеру дозволить адаптувати методи взаємодії та спілкування з кожним підлітком з урахуванням його особливостей. Учасникам супроводу необхідно володіти навичками емпатії та терпіння, а також вмінням слухати та відповідно реагувати на прояви підліткової поведінки. Важливо надавати підліткам можливість самовираження та самореалізації, стимулюючи їхні інтереси та творчий потенціал. Також слід розвивати в них навички саморегуляції та конструктивного вирішення конфліктів, що допоможе їм управляти своїми емоціями та взаєминами з іншими людьми. Важливо підтримувати позитивне самовизначення та відчуття власної цінності у підлітків, що сприятиме їхньому психологічному благополуччю та соціальній адаптації. Необхідно створювати сприятливі умови для розвитку підліткової самостійності та самодостатності, підтримуючи їхню самодисципліну та відповідальність за свої дії. Усі ці рекомендації спрямовані на підтримку позитивного розвитку підлітків із різними акцентуаціями характеру та сприяють їхньому успішному включенню у суспільство.

